

ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในมหาชาติเวสสันดรชาดก : กรณีศึกษาภณัท
กุมาร
ผู้วิจัย : พระครูวินัยธรยุทธศักดิ์ ฐิตวุฒโฒ (อวยพร)
ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: ผศ.ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาโณม อ.บ. (อภิธรรมบัณฑิต), บศ. ๙, (บาลี
ศึกษา), ศศ.บ. (ภาษาอังกฤษ), ศศ.บ. (ภาษาไทย), พธ.ม.
(พระพุทธศาสนา), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)
: ผศ.ดร. วุฒินันท์ กันทะเตียน ป.ธ. ๙, พธ.บ. (ภาษาอังกฤษ), อ.ม.
(ศาสนาเปรียบเทียบ), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)

วันเสร็จสมบูรณ์ : ๒๐ มีนาคม ๒๕๖๑

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ ได้แก่ ๑) เพื่อศึกษาเนื้อหา และหลักธรรม
ที่ปรากฏในมหาชาติเวสสันดรชาดก ภณัทกุมาร ๒) เพื่อศึกษาทัศนะต่อเนื้อหาและหลักธรรมของ
มหาชาติเวสสันดรชาดกภณัทกุมาร ๓) เพื่อเสนอเนื้อหาและหลักธรรมของมหาชาติเวสสันดรชาดก
ภณัทกุมารในสังคมปัจจุบัน โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงเอกสารเป็นหลักและการสัมภาษณ์เป็นส่วนประกอบ
การวิจัย ผลการวิจัยพบว่า

มหาชาติเวสสันดรชาดกในภณัทกุมาร ปรากฏในรูปของคาถา มีจำนวน ๑๐๑ พระคาถา
และที่เป็นสำนวนแปล จำนวน ๒๒ แห่ง เนื้อหาในภณัทกุมารเน้นพระจริยาวัตรของพระเวสสันดรที่
ทรงบริจาคสองกุมารคือพระชาลี และพระกัณหาให้เป็นทานแก่ชูชก เนื้อความตลอดเรื่องแสดงผ่าน
ตัวละครสำคัญโดยเฉพาะชูชก ซึ่งทำให้ผู้ฟังได้หลักคิดและข้อธรรมประกอบกับการฟังเทศน์ในภณัท
มีธรรมที่สะท้อนผ่านตัวละคร ๑๐ หลักธรรม อาทิ หลักปฏิสันถารธรรม หลักปัญญา และเมื่อศึกษา
ทัศนะจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญในด้านจุดมุ่งหมาย หลักธรรม คุณค่าและการส่งเสริมในเรื่องมหาชาติ
เวสสันดรชาดก สามารถแบ่งจุดมุ่งหมายออกเป็น ๒ ด้าน ได้แก่ ๑) จุดมุ่งหมายเชิงโลกียะ ซึ่ง
พิจารณาผ่านตัวละครแวดล้อมพระเวสสันดร อาทิ พระนามมัทรี พระกัณหา-ชาลี ชูชก และ
๒) จุดมุ่งหมายเชิงโลกุตระ ซึ่งพิจารณาผ่านตัวละครเอกคือพระเวสสันดร ส่วนคุณค่าและการส่งเสริม
นั้น มีทัศนะว่าเวสสันดรชาดกมีคุณค่าในตัวเองอยู่แล้ว และจะมีคุณค่าเพิ่มขึ้นหากคณะสงฆ์เข้ามา
บทบาทในการฝึกอบรมเพื่อสร้างบุคลากรให้มีคุณภาพยิ่งขึ้น สำหรับแนวทางการนำเสนอชาดกภณัท
ต่อสังคมปัจจุบัน ควรคำนึงตั้งแต่ภิกษุผู้แสดงธรรม และเนื้อหาที่แฝงด้วยคุณธรรม พร้อมกับเสนอให้
เห็นคุณค่าทั้ง ๓ ด้าน ได้แก่ (๑) คุณค่าด้านสังคม (๒) คุณค่าด้านคุณธรรม (๓) คุณค่าด้านวัฒนธรรม
อีกทั้งควรใช้โอกาสจากการแสดงธรรมภณัทนี้เป็นแนวทางปลูกฝังคุณธรรมให้แก่เด็ก เยาวชน และ
ประชาชนทั่วไปให้สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบันอย่างเหมาะสม

Thesis Title : A Study of the Principles of Dhamma in Vessantarajātaka : A Case Study of kumārakaṇḍha

Researcher : Prakruvinaithorn Yutthasak Thitavuddho (Ouyporn)

Degree : Doctor of Philosophy (Buddhist Studies)

Thematic Supervisory Committee

: Asst. Prof. Dr. Maechee Kritsana Raksachom B.A. (Abhidhamma Studies), Pāli IX, B.A. (English), B.A. (Thai Language), M.A. (Buddhist Studies), Ph.D. (Buddhist Studies)

: Asst. Prof. Dr. Wutthinant Kantatian, Pāli IX, B.A. (English), M.A. (Comparative Religion), Ph.D. (Buddhist Studies)

Date of Completion : March 20, 2018

Abstract

This thesis has three objectives: 1) to study contents, doctrines as appeared in Kaṇḍhakumāra chapter of Vessantarajātaka, 2) to study the Buddhist scholars' opinions towards the contents and doctrines as appeared in Kaṇḍhakumāra chapter of Vessantarajātaka, 3) to propose the ways to apply the contents and doctrines as appeared in Kaṇḍhakumāra chapter of Vessantarajātaka in daily life in the present society. This is a qualitative research.

In the research, it was found that in the great birth story (Vessantarajātaka) the Kumāra chapter is chiefly focused on the donation of both boy and girl named Jālī and Kaṇhā done by Vessantara. In this chapter, 101 verses, 22 sermons and 10 doctrines were found: a friendly welcome, faith and wisdom for instance. The Buddhist scholars' opinions towards the contents and doctrines as appeared in Kaṇḍhakumāra chapter of Vessantarajātaka show two aspects: 1) Lokiya purpose, 2) Lokuttara purpose. In these respects, three kinds of value were found: 1) social value; 2) virtuous value, 2) cultural value. Based on these guidelines, we should find the ways to cultivate morality to children, youths, and general people wherein the application of those Dhamma in daily life can be made properly and rightly.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จลงได้ด้วยดี เพราะได้รับความเมตตาอนุเคราะห์และความเอื้อเฟื้อจากบุคคลผู้เกี่ยวข้องหลายฝ่าย ทั้งที่เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ และคณาจารย์ผู้ให้ความรู้ ซึ่งผู้วิจัยขอระบุนามเพื่อแสดงความขอบคุณให้ปรากฏไว้ ณ ที่นี้ ดังนี้

เจริญพรขอบคุณผศ.ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาโณม และผศ.ดร.วุฒินันท์ กันทะเตียน อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่ช่วยจุดประกายทางความคิดในการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้แก่ผู้วิจัย รวมถึงถ่ายทอดความรู้วิธีวิจัยให้ ตลอดจนจนถวายคำแนะนำในการแก้ไขปรับปรุงวิทยานิพนธ์ด้วยดีตลอดมา

ขอกราบขอบพระคุณพระมหาสมบุญ วุฑฺฒิกโร ดร. ประธานสอบวิทยานิพนธ์ อาจารย์ ดร. อรรถ ไกรจักร กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ที่ได้ให้คำแนะนำเพื่อแก้ไขในส่วนที่ยังบกพร่องให้สมบูรณ์ และขอขอบคุณเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัยทุกท่าน ที่ให้ความช่วยเหลือและให้คำปรึกษาด้านเอกสาร

ขอกราบขอบพระคุณพระธรรมสิริชัย (บุญเลิศ โสมโก) อดีตเจ้าอาวาสวัดอรุณราชวราราม ราชวรมหาวิหาร กราบขอบพระคุณพระธรรมมงคลเจติย์ (เฉลียว ฐิตปุณฺโญ) อดีตเจ้าอาวาสวัดอรุณราชวราราม ราชวรมหาวิหาร และกราบขอบพระคุณพระเทพปริยัติโมลี (มีชัย วีรปญฺโญ) เจ้าอาวาสวัดหงส์รัตนาราม ราชวรวิหาร ที่ให้การสนับสนุนในด้านการศึกษาแก่ข้าพเจ้า และขอเจริญพรขอบคุณแม่ชีอารยา ทองโชติ เจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัย ที่ช่วยแนะนำด้านเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

ขอบุญกุศลที่สำเร็จแต่การทำวิทยานิพนธ์นี้ จงเป็นตะบะเดชะพลวปัจจัยให้ท่านทั้งหลายที่ช่วยสนับสนุนทั้งที่เอยนามมาแล้ว และมีได้เอยนามไว้ ณ ที่นี้ จงมีแต่ความสุขความเจริญ ถึงความไพบุลย์ยิ่งๆ ขึ้นไปในพระธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาสิ้นกาลนานเทอญ

พระครูวินัยยุทศศักดิ์ ฐิตวุฑฺโฒ (อวยพร)

๒๐ มีนาคม ๒๕๖๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญ	ง
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย	๔
๑.๕ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๕
๑.๖ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๖
๑.๗ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๖
๑.๘ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๑
๑.๙ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๒
บทที่ ๒ เนื้อหาและหลักธรรมที่ปรากฏในมหาชาติเวสสันดรชาดกกัณฑ์กุมาร	๑๓
๒.๑ จุดมุ่งหมายของมหาชาติเวสสันดรชาดกกัณฑ์กุมาร	๑๓
๒.๑.๑ ประวัติและความเป็นมาของมหาชาติเวสสันดรชาดก	๑๓
๒.๑.๒ วัตถุประสงค์ของมหาชาติเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมาร	๒๐
๒.๒ เนื้อหาของมหาชาติเวสสันดรชาดกกัณฑ์กุมาร	๒๑
๒.๒.๑ เนื้อหาโดยย่อของมหาชาติเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมาร	๒๑
๒.๒.๒ ลักษณะเด่นของมหาชาติเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมาร	๒๔
๒.๓ หลักธรรมที่ปรากฏในมหาชาติเวสสันดรชาดกกัณฑ์กุมาร	๒๘
๒.๓.๑ หลักปฏิสันถารธรรม	๒๘
๒.๓.๒ หลักปัญญา	๒๘
๒.๓.๓ หลักสัปปริสธรรม	๓๐
๒.๓.๔ หลักศรัทธา	๓๐
๒.๓.๕ หลักทาน	๓๑
๒.๓.๖ หลักโยนิโสมนสิการ	๓๕
๒.๓.๗ หลักพรหมวิหาร	๓๕
๒.๓.๘ หลักภูมิสัตบุรุษ	๓๗
๒.๓.๙ หลักพรหมจรรย์	๓๗

๒.๓.๑๐ หลักอริยสัจ	๓๘
๒.๔ คุณค่าของมหาชาติเวสสันดรชาดกกัณฑ์กุมาร	๔๐
๒.๔.๑ คุณค่าด้านสังคม	๔๐
๒.๔.๒ ด้านคุณธรรม	๔๒
๒.๔.๓ คุณค่าด้านวัฒนธรรม	๔๕
๒.๕ สรุป	๔๗
บทที่ ๓ ทศนะต่อเนื้อหาและหลักธรรมในมหาชาติเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมาร	๔๙
๓.๑ ทศนะต่อด้านจุดมุ่งหมายของมหาชาติเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมาร	๔๙
๓.๑.๑ จุดมุ่งหมายเชิงโลกียะ	๔๙
๓.๑.๒ จุดมุ่งหมายเชิงโลกุตระ	๕๒
๓.๒ ทศนะต่อด้านหลักธรรมที่ปรากฏในมหาชาติเวสสันดรชาดกกัณฑ์กุมาร	๕๔
๓.๒.๑ ความกตัญญูทเวที	๕๕
๓.๒.๒ หลักขันติคือความอดทน	๕๗
๓.๓ ทศนะต่อด้านคุณค่าของมหาชาติเวสสันดรชาดกกัณฑ์กุมาร	๕๘
๓.๓.๑ คุณค่าด้านสังคม	๕๘
๓.๓.๒ คุณค่าด้านคุณธรรม	๖๐
๓.๓.๓ คุณค่าด้านวัฒนธรรม	๖๐
๓.๔ ทศนะต่อการส่งเสริมการเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมาร	๖๑
๓.๔.๑ การเสริมสร้างเชิงเนื้อหาเพื่อการศึกษา	๖๑
๓.๔.๒ การเสริมสร้างเชิงคุณธรรมจริยธรรม	๖๓
๓.๔.๓ การเสริมสร้างเชิงพัฒนาบุคลากร	๖๔
๓.๕ สรุป	๖๕
บทที่ ๔ การเสนอเนื้อหาและหลักธรรมของมหาชาติเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมารในสังคมปัจจุบัน	๖๖
๔.๑ การเสนอเนื้อหาและหลักธรรมที่ปรากฏในมหาชาติเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมารในสังคมปัจจุบัน	๖๖
๔.๑.๑ การเสนอเนื้อหาปรากฏในมหาชาติเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมารในสังคมปัจจุบัน	๖๖
๔.๑.๒ การเสนอหลักธรรมที่ปรากฏในมหาชาติเวสสันดรชาดกกัณฑ์กุมารในสังคมปัจจุบัน	๖๗
๔.๒ การเสนอคุณค่าของมหาชาติเวสสันดรชาดกกัณฑ์กุมารในสังคมปัจจุบัน	๗๔
๔.๒.๑ การเสนอคุณค่าด้านสังคม	๗๔
๔.๒.๒ การเสนอคุณค่าด้านคุณธรรม	๗๕
๔.๒.๓ การเสนอคุณค่าด้านวัฒนธรรม	๗๘

๔.๓ การเสนอการส่งเสริมการเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดกกัณฑ์กุมารในสังคมปัจจุบัน	๘๐
๔.๓.๑ ปัญหาที่พบบ่อยในการเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมาร	๘๐
๔.๓.๒ การประยุกต์หลักธรรมในมหาชาติเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมาร เพื่อกำเนินชีวิตในปัจจุบัน	๘๒
๔.๔ สรุป	๘๓
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๘๖
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๘๖
๕.๑.๑ เนื้อหา และหลักธรรมที่ปรากฏในมหาชาติเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมาร	๘๖
๕.๑.๒ ทิศนะต่อเนื้อหาและหลักธรรมของมหาชาติเวสสันดรชาดกกัณฑ์กุมาร	๘๖
๕.๑.๓ แนวทางการนำเสนอเนื้อหาและหลักธรรมในมหาชาติเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมารในสังคมปัจจุบัน	๘๗
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๘๗
๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะจากการวิจัย	๘๗
๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป	๘๘
ภาคผนวก	๘๙
ก. แบบสอบถาม	๘๙
แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (indepth interview)	๘๙
ข. รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิ	๙๑
ค. หนังสือออกในการดำเนินการวิจัย	๙๒
๑) หนังสือขอเชิญเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัย	๙๒
๒) หนังสือขออนุญาตให้สัมภาษณ์เพื่อการวิจัย	๙๔
๓) บันทึกการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ	๑๐๑
ง. รูปภาพ	๑๑๕
รูปสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ	๑๑๕
บรรณานุกรม	๑๑๙
ประวัติผู้วิจัย	๑๒๓

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

การใช้อักษรย่อชื่อคัมภีร์

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ ใช้ข้อมูลอ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙ อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เรียงตามคัมภีร์ดังนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.จ.	(ไทย)	= วินัยปิฎก	จุฬารวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.ป.	(ไทย)	= วินัยปิฎก	ปริวารวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณาสก	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณาสก	(ภาษาไทย)
ส.ส.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ม.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
อ.จ.เอกก.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.จ.ทุกก.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.จ.จตุกก.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.จ.ปญจก.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.จ.ฉก.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ฉกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.จ.อฏฐก.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.จ.ทสก.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.พุทธ.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	พุทธวงศ์	(ภาษาไทย)
ขุ.จริยา.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จริยาปิฎก	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.อ.	(ไทย)	= ทีฆนิกาย	สมังควลลิตานี	สีลขันธวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ที.ม.อ.	(บาลี)	= ทีฆนิกาย	สมังควลลิตานี	มหาวคคอุฎฺฐกถาปาตี	(ภาษาบาลี)
ที.ม.อ.	(ไทย)	= ทีฆนิกาย	สมังควลลิตานี	มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.ม.อ.	(ไทย)	= มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสูทนี	มูลปณาสกอรรถกถา	(ภาษาไทย)

อง.เอกก.อ.	(บาลี)	=	อังคุตตรนิกาย มโนรทปุณณ	เอกกนิบาตอรรถกถาบาลี	(ภาษาบาลี)
อง.ติก.อ.	(ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย มโนรทปุณณ	ติกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.อ.	(ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย มโนรทปุณณ	ปัญจกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.อฎฐก.อ.	(ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย มโนรทปุณณ	อฎฐกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี	อิติวุตตกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย ขุททกนิกาย	ชาดกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย ธรรมบทอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.พุทธ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย มรุตตวิลาสินี	พุทธวังสอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.จริยา.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี	จริยาปิฎกอรรถกถา	(ภาษาไทย)

การใช้หมายเลขย่อ

พระไตรปิฎกภาษาบาลีและภาษาไทย จะแจ้งเล่ม ข้อ หน้า เช่น วิ.มหา. (บาลี) ๒/๓๗๓/๒๘๘, วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๗๓/๔๙๔. หมายถึง วินยปิฎก มหาวิภังคปาติ เล่ม ๒ ข้อ ๓๗๓ หน้า ๒๘๘ ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก และวินยปิฎก มหาวิภังค์ เล่ม ๒ ข้อ ๓๗๓ หน้า ๔๙๔ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

อรรถกถาบาลีและอรรถกถาภาษาไทย จะแจ้งเล่ม ข้อ หน้า ที่ไม่จัดเป็นลำดับเล่ม จะแจ้งหน้า เช่น ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๗๖/๒๔๐. หมายถึง ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สีลกขณธวคค-อฎฐกถา ภาษาบาลี เล่ม ๑ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๒๔๐ ฉบับมหาจุฬาลงกรณอฎฐกถา, ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๒๘๙/๔๐๓. หมายถึง ขุททกนิกาย ธรรมบทอรรถกถา ภาษาไทย เล่ม ๒ ข้อ ๒๘๙ หน้า ๔๐๓ ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย